

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2025.25.55>

Кіліміченко С.О.

*аспірант кафедри кримінального процесу**Національний університет «Одеська юридична академія»*

ХАРАКТЕРИСТИКА ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ ЯК СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ ЇХ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Проблематика дослідження організованих злочинних угруповань як суб'єктів протидії розслідуванню їх діяльності зумовлена стійкою тенденцією до ускладнення форм і механізмів організованої злочинності, яка дедалі частіше демонструє здатність не лише вчиняти кримінальні правопорушення, а й активно впливати на хід, результати та ефективність кримінального провадження. У сучасних умовах протидія розслідуванню перестає бути сукупністю випадкових або ситуативних дій окремих учасників злочинної діяльності й трансформується у системну, заздалегідь сплановану та психологічно забезпечену діяльність, інтегровану у внутрішню структуру організованих злочинних угруповань.

Наявні наукові підходи до вивчення організованої злочинності переважно зосереджуються на кримінально-правовій або кримінологічній характеристиці таких утворень, тоді як криміналістичний аналіз їх саме як активних суб'єктів протидії розслідуванню залишається фрагментарним і недостатньо систематизованим. Особливої наукової розробки потребують питання внутрішньої диференціації ланок організованих злочинних угруповань, психологічних механізмів групової консолідації, розподілу ролей у забезпеченні протидії та впливу цих чинників на стійкість і адаптивність злочинних структур у процесі кримінального переслідування.

Відсутність комплексного уявлення про організовані злочинні угруповання як цілісні соціально-психологічні системи, здатні до колективної, багатоетапної та довготривалої

протидії розслідуванню, негативно позначається на ефективності діяльності органів досудового розслідування та суду. Це зумовлює потребу у поглибленому теоретичному осмисленні зазначеного феномену, розробленні системної криміналістичної характеристики таких угруповань і формуванні науково обґрунтованих підходів до виявлення, аналізу та нейтралізації протидії, що здійснюється ними на різних стадіях кримінального процесу.

Метою статті є комплексне криміналістичне осмислення організованих злочинних угруповань як активних суб'єктів протидії розслідуванню їх діяльності шляхом виявлення та систематизації їх структурно-функціональних і психологічних характеристик, аналізу внутрішньої диференціації ланок таких угруповань у забезпеченні протидії кримінальному переслідуванню, а також обґрунтування науково виважених підходів до формування цілісної криміналістичної моделі розуміння механізмів протидії розслідуванню організованої злочинної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характеристика організованих злочинних угруповань як суб'єктів протидії розслідуванню їх діяльності вимагає комплексного осмислення не лише структурно-організаційних, а й глибинних психологічних механізмів, які забезпечують функціонування цих утворень у конфліктному середовищі кримінального переслідування. Організоване злочинне угруповання у цьому контексті слід розглядати як цілісну соціально-психологічну систему, здатну до саморегуляції, само захи-

сту та відтворення власної життєздатності за умов постійної загрози викриття. Протидія розслідуванню в межах такої системи не є епізодичною або реактивною поведінкою, а формується як внутрішньо нормалізована діяльність, що сприймається учасниками як природна та обов'язкова складова існування угруповання.

Організоване злочинне угруповання як суб'єкт протидії розслідуванню характеризується, передусім, стійкістю внутрішньої структури, що забезпечує збереження функціональної цілісності навіть за умов активного впливу з боку правоохоронних органів [1]. Така стійкість не зводиться виключно до кількісного складу або тривалості існування угруповання, а проявляється у здатності адаптуватися до змін кримінально-процесуального середовища, модифікувати способи злочинної діяльності, змінювати тактику поведінки учасників та перебудовувати систему внутрішніх ролей залежно від оперативної обстановки. Саме адаптивність як структурна властивість організованих злочинних угруповань створює передумови для формування складних, багаторівневих моделей протидії розслідуванню, що виходять за межі спонтанних або ситуативних дій окремих осіб.

Ієрархічна організація є ще однією ключовою ознакою організованих злочинних угруповань, яка безпосередньо впливає на характер та ефективність протидії розслідуванню. Наявність чітко визначених рівнів управління, розподілу функцій та відповідальності дозволяє локалізувати ризики викриття, мінімізувати обсяг інформації, якою володіє кожен окремий учасник, та унеможливити швидке руйнування угруповання в разі затримання або процесуального викриття окремих його членів. У криміналістичному вимірі це означає, що протидія розслідуванню реалізується не хаотично, а відповідно до внутрішньо узгоджених сценаріїв, де кожен учасник виконує наперед визначену роль, не виходячи за межі дозволеного йому обсягу знань і повноважень.

Особливу увагу у характеристиці організованих злочинних угруповань як суб'єктів протидії розслідуванню слід приділяти функціональній спеціалізації їх учасників. На відміну від неорганізованих форм злочинності, де протидія слідству часто обмежується примітивними формами приховування слідів або уникнення відповідальності, в організованих угрупованнях спостерігається чітке виділення осіб або підгруп, відповідальних саме за забезпечення безпеки злочинної діяльності та нейтралізацію кримінально-процесуальних ризиків. Такі функції можуть включати організацію алібі, контроль за поведінкою учасників у разі затримання, координацію дій щодо знищення або фальсифікації доказів, а також забезпечення узгодженості показань під час допитів. Наявність подібної спеціалізації свідчить про високий рівень усвідомлення угрупованням закономірностей кримінального процесу та механізмів діяльності правоохоронних органів.

Важливою складовою криміналістичної характеристики організованих злочинних угруповань є їх здатність до довготривалого планування протидії розслідуванню, що часто починається ще на етапі підготовки до вчинення кримінального правопорушення. У таких випадках протидія не є реакцією на вже розпочате розслідування, а виступає інтегрованим елементом загального злочинного задуму. Планування включає вибір обстановки вчинення злочину з урахуванням можливостей контролю за слідовою картиною, підбір виконавців з необхідним досвідом та навичками, розробку легенд прикриття та визначення алгоритмів поведінки на випадок втручання правоохоронних органів. З криміналістичної точки зору це означає, що організовані злочинні угруповання діють у логіці випередження, намагаючись нейтралізувати потенційні слідчі можливості ще до їх реалізації.

Суттєвою ознакою організованих злочинних угруповань як суб'єктів протидії розслідуванню є їх здатність до відтворення та збереження кримінального досвіду. Передача

знань про ефективні способи протидії, типові помилки, реакцію правоохоронних органів та судову практику здійснюється як у формалізованих, так і в неформальних формах, що забезпечує накопичення колективного кримінального досвіду та його використання у майбутній діяльності [2]. У криміналістичному аспекті це створює ефект «навченої злочинності», коли кожне нове кримінальне правопорушення враховує результати попередніх розслідувань, адаптуючи способи протидії до змінених умов.

Особливого значення набуває аналіз обстановки функціонування організованих злочинних угруповань як чинника, що безпосередньо впливає на характер протидії розслідуванню. Така обстановка включає не лише просторово-часові параметри злочинної діяльності, але й соціальні, економічні та інституційні умови, в межах яких здійснюється кримінальне правопорушення. Організовані угруповання, як правило, прагнуть діяти в обстановці, що ускладнює або сповільнює реагування правоохоронних органів, сприяє розсіюванню доказової інформації та створює додаткові труднощі для встановлення причинно-наслідкових зв'язків між окремими подіями. Вибір такої обстановки є свідомим і цілеспрямованим, що ще раз підтверджує активний характер протидії розслідуванню.

У контексті криміналістичної характеристики організованих злочинних угруповань слід також звернути увагу на їх здатність до колективної відповідальності та внутрішнього контролю, що забезпечує дисципліновану поведінку учасників у разі слідчого або судового втручання. Внутрішні механізми контролю можуть включати санкції за порушення правил конспірації, примус до дотримання узгодженої лінії поведінки, а також системи заохочення за лояльність та мовчання. З криміналістичної точки зору це суттєво ускладнює отримання правдивих показань, оскільки поведінка окремих осіб визначається не лише їх особистими інтересами, а й інтересами угруповання як цілісного суб'єкта.

Важливою рисою організованих злочинних угруповань є їх здатність до багатоваріантності протидії розслідуванню, що проявляється у використанні різних моделей поведінки залежно від етапів розслідування кримінального правопорушення, інтенсивності слідчих дій та складу залучених правоохоронних органів. Така багатоваріантність дозволяє оперативно змінювати тактику протидії, переходячи від пасивних форм уникнення викриття до активних дій, спрямованих на дезорганізацію розслідування [3]. Для криміналістики це означає необхідність розглядати організовані злочинні угруповання не як статичні об'єкти, а як динамічні системи, поведінка яких постійно трансформується у відповідь на зовнішні впливи.

Окремого аналізу потребує питання колективної суб'єктності організованих злочинних угруповань у контексті протидії розслідуванню. На відміну від індивідуальної злочинної поведінки, де протидія має персоніфікований характер, в організованих угрупованнях вона набуває рис узгодженої діяльності, що реалізується через систему внутрішніх зв'язків та управлінських рішень. Це зумовлює появу феномену «розподіленої відповідальності», коли жоден з учасників не володіє повною картиною злочинної діяльності та протидії, що значно ускладнює реконструкцію подій у межах досудового розслідування. Для криміналістичної науки це ставить питання про необхідність розробки спеціальних методик аналізу колективних форм протидії, які виходять за межі традиційних підходів, орієнтованих на індивідуального суб'єкта.

Психологічна основа протидії розслідуванню в організованих злочинних угрупованнях ґрунтується на поступовому формуванні колективної ідентичності, в межах якої індивідуальне «я» підпорядковується груповому «ми». Така ідентичність супроводжується знеціненням зовнішніх соціальних норм і водночас гіпертрофованим значенням внутрішніх правил, порушення яких сприймається як загроза існуванню всієї системи. У психоло-

гічному сенсі це створює потужний механізм внутрішнього контролю, що значною мірою нівелює вплив процесуальних стимулів, спрямованих на індивідуальну співпрацю зі слідством [4]. Для криміналістичної практики це означає, що поведінка учасників угруповання у процесі розслідування визначається не стільки їх особистими переживаннями, скільки очікуваннями та санкціями з боку групи.

Керівна ланка організованого злочинного угруповання виконує ключову роль у формуванні загальної психологічної стратегії протидії розслідуванню. Особи, що перебувають на цьому рівні, зазвичай володіють високим рівнем когнітивної складності, здатністю до довготривалого прогнозування та емоційною саморегуляцією, що дозволяє їм приймати рішення в умовах підвищеної невизначеності. Психологічна дистанція між керівниками та безпосередніми виконавцями сприяє зниженню особистої тривожності керівної ланки та дозволяє сприймати процес розслідування як керовану змінну, а не як екзистенційну загрозу. Саме на цьому рівні формується установка на багаторівневу протидію, що передбачає не лише мінімізацію доказової бази, а й контроль за емоційним станом інших учасників.

Організаційно-координаційна ланка виконує роль психологічного «буфера» між керівництвом та виконавцями, забезпечуючи трансляцію управлінських рішень у форму конкретних поведінкових алгоритмів. Представники цієї ланки перебувають у ситуації постійної психологічної напруги, оскільки одночасно несуть відповідальність за дисципліну підлеглих і відчують тиск з боку керівництва. У контексті протидії розслідуванню саме вони часто стають носіями найбільш агресивних форм внутрішнього контролю, використовуючи психологічний тиск, маніпуляції страхом та апеляцію до групової лояльності. З криміналістичної точки зору ця ланка є критично важливою, оскільки її дестабілізація здатна призвести до розпаду узгодженої моделі протидії.

Виконавська ланка організованих злочинних угруповань характеризується специфічною психологією залежності, що проявляється у схильності до зовнішнього контролю та зниженій автономності у прийнятті рішень. Для таких осіб протидія розслідуванню часто набуває характеру автоматизованої поведінки, засвоєної у процесі перебування в угрупованні. Вони відтворюють узгоджені моделі мовлення, демонструють формалізовані емоційні реакції та уникають імпровізації під час слідчих дій. Водночас саме на цьому рівні можуть виникати внутрішні психологічні конфлікти, пов'язані з дисонансом між інстинктом самозбереження та страхом перед груповими санкціями. Такий конфлікт, однак, рідко призводить до відкритої співпраці зі слідством без зовнішніх чинників, що знижують значущість внутрішніх загроз.

Особливу роль у системі протидії розслідуванню відіграють так звані допоміжні ланки організованих злочинних угруповань, які формально можуть не брати участі у вчиненні кримінальних правопорушень, але забезпечують психологічну стабільність і функціональну життєздатність угруповання. До таких ланок належать особи, відповідальні за підтримку зв'язків, матеріальне забезпечення, передачу інформації та контроль за зовнішнім середовищем. Їх психологічна позиція часто характеризується заниженою суб'єктивною оцінкою власної кримінальної залученості, що створює ілюзію безпеки та водночас робить їх важливими носіями латентної протидії розслідуванню.

У ситуації активного досудового розслідування організоване злочинне угруповання демонструє здатність до психологічної мобілізації, що проявляється у посиленні внутрішньої згуртованості, жорсткішому регламентуванні контактів та зростанні ролі неформальних авторитетів [5]. Психологічно це нагадує кризовий режим функціонування, у межах якого будь-які прояви відхилення від встановленої лінії поведінки сприймаються як потенційна загроза. Така мобілізація істотно

ускладнює використання класичних слідчих прийомів, орієнтованих на індивідуальні емоційні реакції, оскільки поведінка учасників значною мірою стандартизована.

Важливою характеристикою організованих злочинних угруповань як суб'єктів протидії розслідуванню є здатність до тривалої психологічної витривалості. Колективний характер протидії дозволяє розподіляти стресове навантаження, підтримувати учасників, які перебувають під процесуальним тиском, та компенсувати втрати за рахунок внутрішніх ресурсів. У криміналістичному аспекті це зумовлює необхідність врахування не лише індивідуальних психологічних особливостей підозрюваних, а й динаміки внутрішньогрупових процесів, які можуть змінюватися протягом усього періоду розслідування.

Висновок. Таким чином, організовані злочинні угруповання як суб'єкти протидії розслідуванню постають не просто як сукупність осіб, об'єднаних спільною злочинною метою, а як складні багаторівневі соціально-психологічні системи, у межах яких протидія кримінальному переслідуванню набуває характеру стійкої, внутрішньо нормативної та функціонально диференційованої діяльності. Вона інтегрована у саму логіку існування угруповання, забезпечується ієрархічним розподілом ролей, психологічною консолідацією учасників, внутрішніми механізмами контролю та колективними захисними реакціями

на загрозу викриття. Керівна, координаційна, виконавська та допоміжні ланки утворюють взаємопов'язану систему, у якій кожна структурна позиція виконує специфічну функцію у забезпеченні стійкості протидії, а сукупність цих функцій формує здатність угруповання тривалий час протистояти слідчому та судовому впливу. Психологічні механізми групової ідентифікації, підпорядкування індивідуальної поведінки колективним інтересам, нейтралізації внутрішніх сумнівів та перерозподілу стресового навантаження істотно знижують ефективність традиційних процесуальних інструментів, орієнтованих на індивідуального суб'єкта. У криміналістичному вимірі це означає, що організоване злочинне угруповання слід розглядати як активного, раціонального та психологічно адаптивного опонента розслідування, здатного не лише реагувати на слідчі дії, а й випереджати їх, модифікуючи власну поведінку відповідно до змін процесуальної ситуації. Усвідомлення такої природи організованих злочинних утворень обумовлює необхідність переходу від фрагментарного аналізу окремих проявів протидії до системного дослідження їх як цілісних суб'єктів криміналістичного протистояння, що, у свою чергу, створює наукове підґрунтя для розроблення комплексних, структурно та психологічно виважених підходів до подолання протидії розслідуванню організованої злочинної діяльності.

Анотація

У статті здійснено комплексний криміналістичний аналіз організованих злочинних угруповань як активних суб'єктів протидії розслідуванню їхньої злочинної діяльності. Обґрунтовано, що в сучасних умовах організована злочинність характеризується не лише підвищеним рівнем структурної стійкості та ієрархічної впорядкованості, а й здатністю до системної, психологічно зумовленої та багаторівневої протидії кримінальному переслідуванню. Така протидія розглядається не як сукупність ізольованих або спонтанних дій окремих осіб, а як внутрішньо нормалізований елемент функціонування організованих злочинних угруповань, інтегрований у логіку їх існування та підтримуваний механізмами колективної регуляції поведінки.

Особливу увагу в дослідженні приділено психологічним чинникам, які забезпечують стійкість і ефективність протидії розслідуванню, зокрема формуванню колективної ідентичності, підпорядкуванню індивідуальної поведінки груповим інтересам, внутрішньому контролю та перерозподілу психологічного навантаження між учасниками угруповання в умовах проце-

суального тиску. Доведено, що зазначені психологічні механізми істотно знижують результативність традиційних слідчих підходів, орієнтованих переважно на індивідуального суб'єкта кримінального правопорушення.

У межах статті здійснено детальну характеристику внутрішніх ланок організованих злочинних угруповань – керівної, організаційно-координаційної, виконавської та допоміжної – з позицій їх ролі у забезпеченні протидії розслідуванню. Показано, що кожна з цих ланок виконує специфічні функції, пов'язані з формуванням стратегічних установок, трансляцією управлінських рішень, реалізацією стандартизованих моделей поведінки та підтриманням психологічної стабільності угруповання. Наголошено, що саме функціональна диференціація та взаємодія зазначених ланок зумовлюють здатність організованих злочинних структур тривалий час зберігати керованість і цілісність в умовах активного досудового розслідування.

Зроблено висновок, що організовані злочинні угруповання доцільно розглядати як складні соціально-психологічні системи та раціональних опонентів кримінального провадження, здатних не лише реагувати на слідчі дії, а й випереджати їх шляхом адаптації власної поведінки до змін процесуальної ситуації. Обґрунтовано необхідність переходу від фрагментарного аналізу окремих проявів протидії до системного криміналістичного дослідження організованої злочинності як цілісного суб'єкта протидії з органами досудового розслідування, що створює наукове підґрунтя для вдосконалення теорії та практики подолання протидії розслідуванню.

Ключові слова: організовані злочинні угруповання, протидія розслідуванню, криміналістична характеристика, психологічні механізми протидії, внутрішня структура злочинних угруповань, колективна злочинна поведінка, групова ідентичність, досудове розслідування, криміналістичне протидія, організована злочинна діяльність.

Kilimichenko S.O. Characteristics of organised criminal groups as entities counteracting investigations into their activities

Summary

The article provides a comprehensive criminalistic analysis of organised criminal groups as active subjects counteracting the investigation of their criminal activities. It is argued that in modern conditions, organised crime is characterised not only by a high level of structural stability and hierarchical order, but also by the ability to systematically, psychologically and multilaterally counter criminal prosecution. Such counteraction is considered not as a set of isolated or spontaneous actions of individuals, but as an internally normalised element of the functioning of organised criminal groups, integrated into the logic of their existence and supported by mechanisms of collective behaviour regulation.

The study pays particular attention to psychological factors that ensure the stability and effectiveness of countering investigations, in particular the formation of collective identity, the subordination of individual behaviour to group interests, internal control and the redistribution of psychological stress among group members under procedural pressure. It has been proven that these psychological mechanisms significantly reduce the effectiveness of traditional investigative approaches, which are mainly focused on the individual perpetrator of a criminal offence.

The article provides a detailed description of the internal links of organised criminal groups – managerial, organisational and coordination, executive and auxiliary – from the perspective of their role in countering investigations. It is shown that each of these components performs specific functions related to the formation of strategic attitudes, the transmission of management decisions, the implementation of standardised models of behaviour, and the maintenance of the psychological stability of the group. It is emphasised that it is precisely the functional differentiation and interaction

of these links that determine the ability of organised criminal structures to maintain manageability and integrity for a long time in the context of active pre-trial investigation.

It is concluded that organised criminal groups should be viewed as complex socio-psychological systems and rational opponents of criminal proceedings, capable not only of responding to investigative actions, but also of anticipating them by adapting their behaviour to changes in the procedural situation. The necessity of transitioning from a fragmentary analysis of individual manifestations of counteraction to a systematic criminalistic study of organised crime as a holistic entity opposing pre-trial investigation bodies is substantiated, which creates a scientific basis for improving the theory and practice of overcoming counteraction to investigation.

Key words: organised criminal groups, obstruction of investigations, criminalistic characteristics, psychological mechanisms of obstruction, internal structure of criminal groups, collective criminal behaviour, group identity, pre-trial investigation, criminalistic confrontation, organised criminal activity.

Список використаних джерел:

1. Вознюк А. А. Класифікація ознак організованої групи та злочинної організації. *Тенденції та пріоритети реформування законодавства України* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя 28 грудня 2011 року) Запоріжжя: у 2-х частинах. Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2011. Ч. 2. С. 62–63.
2. Карпенко І. М. Особливості врахування трансформації злочинної поведінки при оцінці дій співучасників злочину. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 330–336.
3. Ремський В. В. Кримінологічна характеристика організованої злочинності та деякі питання щодо її запобігання. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 2. № 28.
4. Кацавець Р.С. Психологія особистості: навчальний посібник. Київ : Алерта, 2021. 134 с.
5. Леган І. М., Мороз О.І., Коршак В. С. Особа злочинця: морально-психологічні та кримінально-правові ознаки. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. Випуск 5. С. 110-113.